

مەترسییە ژینگەییەکان لە ھەریمی کوردستان

02-01-2022

نووسەرەکان

ناوەندی لیکۆلینەوێ رۆوداو

کورتە : سەرجم کۆنفرانسه ژینگەییەکانی سەر بە نەتەوێ ککرتووێکان لە کیۆتۆ-ژاپۆن - ۱۹۹۹، پاریس- فەرەنسا- ۲۰۱۵ و گلاسگۆ-بەریتانیایا-۲۰۲۱ ھۆشداریان داوێ سەبارەت بە مەترسییەکانی گۆرانی کە شوھەوا بۆ نمونە: وشکەسالی، نارێکی لە بارانبارین، زیادبوونی پاشماوێکان و بەگشتی پيسبوونی ئاو و ھەوا و خاک. بەھۆی زیانە ماددی و مرۆییەکان،

د. بهنگین مەسیح ئاودەل

پێشەکی

سەرجهەم کۆنفرانسه ژینگەییەکانی سەر بە نەتەوێهەگرتوووەکان لە کیۆتۆ-ژاپۆن- ۱۹۹۹، پاريس-فەرەنسا-۲۰۱۵ و گلاسگۆ-بەریتانیا-۲۰۲۱ ھۆشداریان داوە سەبارەت بە مەترسییەکانی گۆرانی کەشووھەوا بۆ نمونە: وشکەسالی، نارێکی لە بارانبارین، زیادبوونی پاشماوەکان و بەگشتی پېسبوونی ئاو و ھەوا و خاک. بەھۆی زیانە ماددی و مرۆپییەکان، لەم رۆژانەدا ھەموو کەس باسی لافاوھەکەى ھەولێر دەکات. ھۆکارەکانی لافاوی ئەم دواییە لە لایەن پەسپۆرەکان دیاریکراون، بۆ نمونە: بارانیکی زۆر لە کاتیکی کەم و گۆرینی پێپەوێ سەرۆشتی ئاوی سەرزەوی. رێگەچارەکانیش لە لایەن پەسپۆرەکانەو دیاریکراون بۆ نمونە دروستکردنی پشنتینەپەکی ئاوی لە دەوروبەری شار. ئیستا خەلک و حکومەت بەتایبەت مامۆستایانی زانکۆ بەدوای رێگەچارەپەکی زانستی و پراکتیکی خێرا دەگەڕێن کە لافاو دووبارە نەبێتە ھۆی زیان گەیاندن. ئیتر لەسەر حکومەت پێویستە کە بەزۆترین کات دەستبەگات بە جێبەجێکردنی چارەسەری پێویست. زیادبوونی زیانەکانی لافاو لە ماوەی دوو دەھەری رابردوودا بوو تە ھۆی ئەوێ کە ھەولەکەکانی مرۆف بۆ بنبڕکردن و کۆنترۆڵکردنی پەسپۆرەکانی لافاو بگۆردرێت بۆ ئەو راستییە کە ھەموو جار ناتوانین سەرکەوتوو بێن لە رێگریکردن لە دروستبوونی لافاو، بەلکو پێویستە زیانەکانی لافاو کەم بکەین، ئەویش لەرێگە بەکارھێنانی رێگەچارە زانستی و ئەندازەپەکی. لەبەرئەوێ گۆرانی کەشووھەوا و کێشە ژینگەییەکان بەردەوامن و وامان لێدەکەن کە خۆمان بۆ مەترسییە سەرۆشتییەکانی دیکە ئامادە بکەین، بۆ نمونە زیادبوونی پاشماوەکانی خانوبەرە کە کەمتر گەرنگیان پێدراو. لە تەوھەری پەکەمی بابەتی مەترسییە ژینگەییەکان ئامازە بە مەترسییەکانی پاشماوە بیناسازییەکان و کاریگەرییان لەسەر دروستبوونی لافاو و دووبارە بەکارھێنانیان

(Recycling) دەکەین. لە ئایندەپەکی نزیکدا و لە تەوھەریکانی داھاتوو ئامازە بە مەترسییە ژینگەییەکانیتر لە ھەرێمی کوردستان دەکەین.

کێشە پاشماوە بیناسازییەکان

بەھۆی فراوانبوونی شارەکان و زیادبوونی ژمارەى دانیشتوان و دەستپێکردنی پڕۆسەى ئاوەدانکردنەوێ نیشتمانی، ئیستا کەرتی بیناسازی لە ھەرێمی کوردستان پەکیکە لە گەورەترین بەکارھێنەرانی سەرچاوە سەرۆشتییەکان و بە داخوھە لە داھاتوپەکی نزیکدا دەبێتە گەورەترین کەرتی بەرھەمھێنەری پاشماوەکانی خانوبەرە! لە لایەکیترەو فراوانبوونی شارەکان و کەم بوونەوێ رێژەى سەوزایی بوونەتە ھۆکاری کەمبوونەوێ رێژەى ھەلمزینی ئاو لە لایەن خاک و زیادبوونی ئاوی سەر زەوی کە بە بارانیکی زۆر لە کاتیکی کەمدا، دەبێتە ھۆی دروستبوونی لافاو. بەپێی راپۆرتە نۆدەوڵەتیەکان ۷۰٪ی سەرچاوە سەرۆشتییەکان لە جیھاندا لە کەرتی بیناسازی بەکار دەھێندرێن و رێژەى پاشماوەکان لە کەرتی بیناسازیدا لە کاتی رووخاندنی بیناکان بەراورد بە ھەموو پاشماوەکان، دەوروبەری ۳۰٪ دەبێت. پەکیک لە کێشەکانی شارەکان بە تەبەت شارە گەورەکان چۆنەتی چارەسەرکردنی کێشەى پاشماوەکانی خانوبەرەپە لە کاتی ئەنجامدانی پڕۆژەکانی بیناسازی و روخاندنی بینا کۆنەکان کۆدەبنەو. لە ئیستادا کەرتی خانوبەرە و بیناسازی، زیاتر لە ھەموو کەرتەکانی تر گەشەى سەندوو و پەکی لەسەر سێی قەبارەى و بەرھێنان لە ھەرێمی کوردستان لەخۆدەگرێت کە بە زیاتر لە ۱۷ ملیار دۆلار خەمڵێندراو. لە کەرتی بیناسازیدا کەرسەتەى کوالیتی نزمی ھاوردەکراوی پەسپۆرە زۆر بەکارھاتوون کە دەبنە ھۆی ئەوێ کە تەمەنی بیناکانیش کەم بێتەو. ئەمەش روخاندنی پێشینیەى بیناکانی بەدوادا دێت. ئەگەر رێگەچارەپەکی زانستی بۆ کۆکردنەو و رێکخستنی پاشماوەکان نەگیرێتەبەر کوردستان بەگشتی و شارە گەورەکان بەتایبەتی لە چەند سالی ئایندەدا دەبنە زبڵدانیکی گەورە بۆ پاشماوە بیناسازییەکان! فرێدانی پاشماوەکانی بیناسازی لەناو شارەکان یان لە دەوروبەری رێگاکانی دەروھەى شار جگە لە کێشە تەندروستی و ژینگەییەکان سیمایەکی پەسپۆرەکانی بۆ ژینگە و شوپنە گەشت و گوزارییە جوانەکانی کوردستان دروست کردوو. تەنەت ھەندێکجار

فېزىكىي ئىشەنچ ۋە پاشماۋانە بۇناۋ چەم و كانال و رووبارەكان دەپنە ھۆى گۆپىنى پېرەۋى سىروشتى ئاۋ و دروستبىۋىنى لافاۋ. ھەرۋەك لە لافاۋى ھەۋلىرىدا دەرگەۋەت كە راستە بارانچىكى زۆر لە كاتىكى كەمدە، دروستكىردنى خانوو و پىرۆژەكانى بازىرگانى لەسەر پېرەۋى سىروشتى ئاۋ و ھەندىك كېشەى فېزىۋىگرافى و تۆپۇگرافى لە ماستەرىلاندا ھۆكارى سەرەكى بوون لە دروستبىۋىنى لافاۋ، بەلام فېزىكىي پاشماۋەكان بەگىشتى و پاشماۋە بىناسازىيەكان بەتايبەتى بۇناۋ كانال و رووبارەكان كە ئەمانەش دەبنە بەربەستى گەرە و ھەرۋەھا گۆپىنى پېرەۋى سىروشتى ئاۋى سەررەۋى يەكىكىتر بوون لە ھۆكارەكانى ئەم كارەساتە. پىرسىارى گىرنگ لەدۋاى لافاۋى ئەم دۋاىيەى شارى ھەۋلىر ئەۋەپە كە ئەم ھەموو پاشماۋەپە كە كۆكرانەتەۋە بۇ كۆى دەبردىن؟ پىۋىستە بۇ شۋىنچىكى گونجاۋ بگۋازىنەۋە و لە شۋىنچىكى فېزىكىي دەرىن كە دۋبارە بىنە ھۆى دروستبىۋىنى لافاۋىكى ترا! ھەرۋەھا پېش ئەۋەى كە داۋا لە تىمە شارەۋانچىيەكان بىكرىت كە لە ۋەرزى بارانبارىن دەست بە فراۋانكىردن و خاۋىنكىردنەۋەى كانال و پېرەۋە ئاۋپەكانى ناۋشار و دەرەۋەى شار بىكەن، پىۋىستە داۋا لە كۆمپانچاكان و خەلىكىش بىكرىت كە پابەندى ياسا و رېنماچىيەكان بىن و نەبنە ھۆكارى دروستبىۋىنى بەربەست بۇ پېرەۋى سىروشتى ئاۋ بە فېزىكىي پاشماۋەكان. بەلام دۋبارە پىۋىستە بېرسىن كە ئايا ھىچ شۋىنچىكى گونجاۋ دابىنكاراۋە كە خەلك و كۆمپانچا بىناسازىيەكان پاشماۋە بىناسازىيەكانى بۇ بگۋازنەۋە؟

بە شىۋەپەكى گىشتى دەكرىت ئەم سى قۇناغە لەسەر پاشماۋەكانى خانۋەرە جىبەجى بىكرىت: يەكەم كەم كىردنەۋەى پاشماۋەكانى بىناسازى (Reduce)؛ دۋۋەم دۋبارە بەكارھىنچىنى پاشماۋەكان لە كەرتى بىناسازى يان لە كەرتەكانى تر ۋەك خۆى ئەگەر لەرۋۋى ئەندازىارىيەۋە گونجاۋىن (Reuse)؛ سىيەم گۆپىنى پاشماۋەكانى بىناسازى بۇ كەرسەستەى دەستى دۋۋە و بەكارھىنچىنى لە پىرۆژەكانى تر كە بەۋاتاي كەم بەكارھىنچىنى كەرسەستەى نوچ و كەم كىردنەۋەى بەكارھىنچىنى سەرچاۋە سىروشتىيەكان و لە ئەنچامدا كەمكىردنەۋەى زىانگە ياندن بە زىنگەى كوردستانى بەدۋادا دىت (Recycling). جىبەجىكىردنى ئەم سى قۇناغە بۇ پاشماۋەكانى بىناسازى ۋەكو كۆنكرىت، بلۆك، شىش، دەرگا و پەنجەرە و كەرپوچ و ھتد... نە

تەنھا دەپنە ھۆى كەم كىردنەۋەى پاشماۋەكان بەلكو دەپنە ھۆى كەم كىردنەۋەى دەرھىنچىنى سەرچاۋە سىروشتىيەكان، كەم بە فېرۋدانى ۋە، كەم كىردنەۋەى گازى دۋانەئۆكىسىدى كاربون و كەم زىان گە ياندن بە زىنگە. بە پى ئەزمونى ۋلاتە گەشەسەندۋۋەكان دەتۋانچىن ئەم سى قۇناغە بۇ زىاتر لە 90% ى پاشماۋەكانى بىناسازى لە ھەرچىمى كوردستان جىبەجى بىكەن. جىگى ئامازەپىكىردنە كە دەتۋانچىن زۆرتىن دۋبارەبەكارھىنچىنەۋە بۇ پاشماۋەكانى ئاسن ئەنچام بەدەن كە 99% دەپنە.

زىنگە چارەى ئەندازىارى

سەرەپاى جىبەجىكىردنى سەرچەم ياسا و رېنماچىيەكانى دەستەى زىنگە لە پىرۆژە بىناسازىيەكاندا، داۋا لە كەرتى تايبەت بىكرىت كە بەھاۋكارى و پالچىشتى ھۆكۋەت بەشىۋەى پىرۆژەپەكى ۋەبەرھىنچىن دەست بە دروستكىردنى كارگەكانى دۋبارە بەكارھىنچىنەۋەى پاشماۋەكانى بىناسازى لەسەرچەم شارەكانى كوردستان بىكەن. بۇ ئەم مەبەستەش پىۋىستە خەلك و كۆمپانچا بىناسازىيەكان ھاندىرىن كە پاشماۋەكانىن لەكاتى دروستكىردن و روخاندنى بىناكانىن بۇ كارگەكانى دۋبارەبەكارھىنچىنەۋەى پاشماۋەكان بگۋازنەۋە، لە بەرامبەردا بۇ نمونە خەلك لەرپىزەپەكى دىارىكرۋاى باچ بىخىرىن. كارگەكان دەتۋانچىن پاشماۋەكانى بىناسازى بگۆرن بۇ كەرسەستەى دەستى دۋۋە و بەتچىۋى كەمتر بىفرۆشەۋە بە ھۆكۋەت و خەلك. ھۆكۋەتچىش دەتۋانچىت كەرسەستەى دەستى دۋۋە لە زۆر بوارد كە پىۋىستى بە كۋالىتى زۆر بەرز نىيە بەكاربىنچىت، بۇنمونە لە دروست كىردنى چىنى زىرەۋەى رېگابانەكان يان دروست كىردنى كۆنكرىت و بەكارھىنچىنچىن لەو كۇلتاناندا كە تەنھا بۇ ھاتۋچىۋى مروف بەكاردەھىندىرىن و بە پى ستانداردە ئەندازىارىيەكان پىۋىستىيەن بە كۋالىتى زۆربەرز نىيە. بەلام لە ھەموو بارۋدۇخىكدا پىۋىستە:

- تىچۋۋى كەرسەستەى دەستى دۋۋە لە كەرسەستەى نوچ كەمتر بىت.
- كۋالىتى كەرسەستەى دەستى دۋۋە زۆر كەمتر نەبىت لە كەرسەستەى نوچ.
- تىچۋۋى گۋاستنەۋە و رىسايكىلچىن لە كارگەكان كەمتر بىت لە تىچۋۋى كەرسەستەى دەستى دۋۋە.

ھەندىكچا پىۋىست ناكات پاشماۋەكان بگۋازىنەۋە بۇ كارگەكانى رىسايكىلچىن بەلكو ئامچىرى وردكەرى بچۋوك دەگۋازىنەۋە بۇسەر پىرۆژەكان و دۋاى جىاكرىدەۋە و وردكىردنى پاشماۋەكانى خانۋەرە راستەۋخۇ لە پىرۆژەى نوچ بەكاردەھىندىرىن. لەكۇتايىدا دەمەۋىت چارىكىتر ئەم پىرسىارە بىكەمەۋە كە دۋاى لافاۋى ئەم دۋاىيەى شارى ھەۋلىر ئەم ھەموو كەرسەستەپەى كە لافاۋ لەناۋبىردۋون يان ۋەكو پاشماۋە لەگەل خۆى ھىناۋپەتى بۇ ناۋشار بۇ كۆى دەبردىن؟

